

Simon Attila: Magyar idők a Felvidéken 1938–1945. Az első bécsi döntés és következményei. Budapest: Jaffa Kiadó, 2014. 247 pp.

1938. november 2-án Bécsben német–olasz döntőbíráskodással Magyarországnak ítélték a mai Szlovákia területének magyar többségű déli részeit. A szlovák köztudat súlyos áldozatként élte meg a döntés következményeit, magát az ítéletet pedig kikényszerített diktátumként értékelte. A korabeli magyarországi közvélemény ugyanakkor az első világháborút lezáró békeszerződés igazságos felülvizsgálatának tartotta mindezt. Simon Attila új könyvével egy harmadik szempontrendszert próbált az első bécsi döntésről szóló történeti diskurzusok részévé tenni. A *Magyar idők a Felvidéken 1938–1945, Az első bécsi döntés és következményei* című munka ugyanis a két világháború közötti csehszlovák demokráciát megtapasztaló magyar kisebbség nézőpontjából tekinti át a terület magyar államba történő reintegrációját.

A történettudományi szakmában mozgó kutató számára bizonyos értelemben mindig kényszer, amikor egy ilyen típusú sorozatba kell könyvet írnia, melynek jellege, hangneme és célrendszere is kötött. Fontos kérdés az is, hogy mennyire tud megfelelni a műfajnak egy eddig jórészt alapkutatásokat végző, lábjegyzetelt monográfiákat publikáló szakember? Az ismeretterjesztés és népszerűsítés egyik visszatérő dilemmája az is, hogy mit kérhet rajta számon a tudományos történetírás. Le kell-e a szakolvasónak egyáltalán mondanivalóval, amikor egy ilyen könyvet vesz a kezébe?

Simon Attila munkája a Jaffa Kiadó Ablonczy Balázs által szerkesztett történettudományi sorozatának legújabb darabja, mely a 20. századi magyar történelmet igyekszik bemutatni közérthető stílusban. A népszerű sorozat néhány éve Ablonczy két kötetével indult,¹ s azóta több, a tudományos szférában elismert magyar szakember hasonló munkáját jelentette meg. Simon legújabb könyvét ennek a vállalkozásnak a keretében kell elhelyezni, magát a szerzőt is többek között Ablonczynak *A visszatért Erdély 1940–1944* című könyve inspirálta a kézirat elkészítésekor.

Maga a címadás a szerző vizsgálati szempontjainak leszűkítését, nem pedig az egykor volt „magyar Felvidék” iránt való nosztalgiát juttatja kifejezésre. Az első bécsi döntést követő szűk egy év és a második világháború időszakában ugyanis „magyar időkként” rögzült a szlovákiai magyarság kollektív emlékezetében, szemben az 1918 és 1938, valamint az 1945 utáni csehszlovák korszakkal. Ennek a megközelítésnek ad hangsúlyt a szerző témához való szubjektív hozzáállása is. Simon Attila maga is szlovákiai magyar, a Fórum Kisebbségkutató Intézet igazgatója és a komáromi Selye János Egyetem Történelem Tanszékének vezetője. Ezért könyvében vállalta, hogy a közösség egy tagjának nézőpontjából tárja fel a kisebbségi társadalom múltjának egy fontos szeletét.

Ez azonban mit sem von le a könyv szakmaiságából. A múlttal való érzelmi azonosulás nála a legkevésbé sem öncélú, nem csap át sérelemtörténetbe vagy nosztalgiázó mulatsíratássá. Éppen ellenkezőleg, a munka fontos szakmai célt fogalmaz meg, melyet tulajdonképpen sikeresen meg is valósít: a téma historiográfiai – s egyúttal társadalmi – feldolgozatlanosságára hívja fel a figyelmet. A „magyar idők” időszak kibeszéletlen maradt, „az én szüleim sem beszéltek róla” (p.10.) – jegyzi meg a történész a kötet előszavában. S valóban, ez a korszak nemcsak a közemlékezetből esett ki, hanem a szlovák és a magyar történetírás is elhanyagolta. A kérdéstről csak néhány esettanulmány jelent meg, ám a mai napig nem készült olyan szintetizáló monográfia vagy forráskiadvány, amely kifejezetten a csehszlovákiai magyar társadalom első bécsi döntés utáni mindennapjaival foglalkozott volna. Simon könyve már csak azért is figyelemre méltó, mivel a Csehszlovákia története iránti nemzetközi tudományos érdeklődés is jóval inkább a cseh országrészre, ezen belül is például Prága centralista

¹ Ablonczy Balázs. *Trianon-legendák*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2010; Ablonczy Balázs. *A visszatért Erdély 1940–1944*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2011.

politikájára,² a csehszlovák németkérdésre vagy legújabbban a szlovákiai zsidóság lojalitásának a kérdésére fókuszál.³ A szerző által vizsgált korszak magyar vonatkozásai nemzetközi szinten lényegében csak Leslie M. Waters munkáiban köszönnek vissza.⁴

Simon Attila egyúttal művelődéstörténeti adósságot is törleszt. A szlovákiai magyarság majdnem száz éves történetének e kulcsmozzanatát nem kizárólag a magyarországi olvasóközönség számára közismert személyiségek, mint például Márai Sándor író és a „visszatért Felvidékről” szóló propagandaidézetek által hozza közelebb az olvasóhoz, mint például Popély Gyula szintén erről az időszakról szóló, gyakran citált munkája⁵ Ehelyett a csehszlovákiai közeg alakjaival tölti be a könyv egyes fejezeteit. A történész referenciaszemélyei közé tartozik például Jócsik Lajos, a korábban baloldali Sarló mozgalom kiemelkedő alakja, Szvatkó Pál két világháború közötti, európai látókörű publicista, Mécs László papköltő vagy éppen Kovács Endre későbbi irodalomtörténész. Hozzájuk hasonlóan felbukkan a könyvben Weis Tamás, párkányi zsidó kisfiú alakja is, akit 1944-ben deportáltak Auschwitzba, s a koncentrációs táborból visszatérve Tomáš Radil néven, a Cseh Tudományos Akadémia kutatójaként írta meg azóta magyar nyelvre is lefordított Holokauszt-regényét.⁶

Az előszó persze már-már kötelező jelleggel egy emblematikus kassai személyiség, Márai Sándor néhány gondolatával indul, melyben az író Kassa Magyarországhoz való „visszatérése” feletti örömeinek ad hangot.⁷ Simon Attila ezt az idézetet azonban siet azzal kiegészíteni, hogy Márai évekkal az első bécsi döntés után jóval kritikusabban értékelte a kisebbség magyarországi rendszerrel és társadalommal való találkozását, mint ahogy ő arról a folyamat közvetlen megélésekor tudósított.⁸

A Határeset címet viselő második rész azokat a főbb eseményeket foglalja össze és teszi mérlegre, amelyek az első bécsi döntés aláírásáig, majd hatályon kívül helyezéséig vezettek. A szerző igyekszik a trianoni békeszerződéstől és az első Csehszlovák Köztársaság belpolitikai sajátosságaitól kezdve a müncheni egyezményt követő német külpolitikán és a szlovák–magyar viszony alakulásán keresztül egészen az 1947. évi párizsi békeszerződés aláírásáig vezetni a történések szálait. Mindezt könnyítette, hogy a bécsi döntés diplomáciatörténeti és külpolitikai vonatkozásait már többé-kevésbé feltárta a történetírás.⁹

Ugyanitt egy, a szlovák–magyar kérdésekben viszonylag gyakori terminológiai probléma is felszínre kerül. Hogyan nevezzük a szóban forgó területet? Felvidéknek, ahogy a korabeli magyarországi propaganda nevezte? Vagy Szlovákiának, mai hivatalos nevén? Lehet-e ezeket egymás szinonimájaként használni? És mennyivel adekvátabb a dél-felvidéki vagy dél-szlovákiai elnevezés? Mindezt pedig csak bonyolítja, hogy a szlovák szakirodalomban a visszacsatolt régió megnevezésére abécsi döntőbíráskodás révén Magyarországnak átengedett területet jelentő „arbitrázsterület” használata jellemző.

Simon Attila ezen a dilemmán gyorsan túllép, a felvidéki és a szlovákiai jelzöt ugyanis egymás szinonimáiként használja, ahogy eddigi munkáiban tette.¹⁰ A könyvben ugyanakkor

² Orzoff, Andrea. *The Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe, 1914–1948*. Oxford, Oxford University Press, 2009.

³ Klein-Pejšová, Rebekah. *Mapping Jewish Loyalties in Interwar Slovakia*. Bloomington: Indiana University Press, 2015.

⁴ Waters, Leslie M. "Resurrecting the Nation. Felvidék and the Hungarian Territorial Revisionist Project, 1938–1945." (PhD diss., University of California, 2012.); Waters, Leslie M. "Learning and Unlearning Nationality: Hungarian National Education in Reannexed Felvidék, 1938–1944". *Hungarian Historical Review* 3 (2013): 538–565.

⁵ Popély Gyula. *Hazatéréstől a hazavesztésig*. Pozsony: Madách-Posonium, 2006.

⁶ Radil, Tomáš. *Az auschwitz-i fiúk*. Budapest: Pesti Kalligram, 2014.

⁷ Márai Sándor. *Ajándék a végzettől*. Budapest: Helikon, 2004.

⁸ Márai Sándor. *Hallgatói akartam*. Budapest: Helikon, 2013.

⁹ Lásd például Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés*. Budapest: Osiris, 2002.

¹⁰ Például Simon Attila. *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010.

leggyakrabban Dél-Szlovákiáról ír, mintha ez bármikor is valamiféle önálló, pontosan körülhatárolható régió lett volna.¹¹ Maga a megnevezés véleményem szerint összezavarhatja a terület-elnevezések problémájában korántsem jártas olvasót egy olyan korszak vizsgálatakor, amikor a mai Szlovákia területének déli sávját valóban Magyarországhoz csatolták, de egyúttal 1939 márciusában az önálló Szlovákia is létrejött, amely a jelenkori szlovák állam északi felét foglalta magába. Ezért a „Dél-Szlovákia” használata ebben a kontextusban kissé anakronisztikussá válik.

A történész nem szintetizáló összegzésnek, hanem egyfajta problémakatalógusnak szánta munkáját. Ezért a témát felvezető előszót és az eseménytörténeti összefoglalónak tekinthető második részt követő tíz tematikus fejezetben kirajzolódnak a kisebbségi társadalom reintegrációjának fontosabb politikai, gazdasági, szociális, kulturális, eszme- vagy éppen sport- és iskolatörténeti vonatkozásai, persze nem egyforma arányban. Simon Attila egyértelműen a politika- és társadalomtörténeti megközelítést részesíti előnyben. Kötetében gyakran visszanyúl korábbi munkáihoz, így a két világháború közötti cseh telepítéspolitikát (7. fejezet) vagy az 1938 előtti magyar kisebbségi pártpolitika sokszínűségét és annak 1938 után történő fokozatos beszűkülését (4. fejezet) érintő részek a kötet legalaposabb elemzéseivé sikeredtek. Kevesebb hangsúly tevődik azonban a gazdasági vonatkozások vizsgálatára, melyek csupán a harmadik fejezetben, néhány oldal erejéig (p.44 – 50.) kerülnek bemutatásra, akárcsak a visszacsatolt lakosság mindennapi élete. A szerző ráadásul egy rövid fejezetbe sűríti (10. fejezet) a felvidéki sportélet, valamint oktatás és kulturális élet 1938 utáni átalakulását, amelyek akár egy-egy önálló fejezetet is megértek volna.

Ezeket a hiányokat azonban pótolják a szerző esszészerű anekdotái, amelyek révén a kötet igazán olvasmányossá, a benne tárgyalt korszak pedig emberközeli és élővé válik. Az igazoló eljárások működésével foglalkozó ötödik fejezetben például Kozma János iskolaigazgató esete kerül előtérbe, aki saját településének megbecsült személyisége, egyben a magyar kultúrelvet helyi szervezője volt 1938 előtt, az első bécsi döntést követően mégsem ment át az igazolási eljáráson alaptalan vádak és emberi rosszindulat következtében (p.93–94). De az olvasó megismerkedhet Štefan Bolda, szlovák MÁV-vasutas ügyével is, aki állítólag munkája során kedvesebben szólt a szlovák utasokhoz, ezért feljelentették, majd áthelyezték a kassai pályaudvarról egy olyan helyre, ahol nem volt lehetősége szlovákokkal kapcsolatot találni (p.140–141.) Az ilyen és ehhez hasonló kitérők jól szemléltetik, hogy milyen hatással volt az első bécsi döntést követő magyar állampolitika a visszacsatolt lakosság mindennapi életére.

A szerző elsősorban a magyarországi és a csehszlovákiai társadalom eltérő szocializációjára vezeti vissza az egykori kisebbség közösségi sérelmeinek forrását. A csehszlovákiai magyarok 1938-ban egy demokratikusabb és az állam szociális rendszere tekintetében fejlettebb, nemzetiségpolitikájában is valamivel toleránsabb Csehszlovákiából kerültek át a mélyen hierarchizált, autokratikus Horthy-féle Magyarországra, ahol a mindennapok során, főként a hivatalokban gyakran csúfolták őket „felvidéki kommunistáknak”. A közigazgatásban és a gazdasági életben az átalakítás azonnali követelmény volt a magyar állam részéről. A közép-európai nemzetállami gondolkodásban kiemelt helyet foglalt el az államhoz, tehát a nemzethez való lojalitás kérdése, amelyhez még a demokratikusabb első Csehszlovák Köztársaság is ragaszkodott. Ezért a visszacsatolt magyar lakosságnak bizonyítania kellett „nemzethez való hűségét”, pontosabban azt, hogy a húsz éves „csehszlovák megszállás” idején magyarsághoz hű magatartást tanúsított.

A magyar nemzethűség igazolásának módszere és megvalósulása egyébként alapvetően befolyásolta azt a képet, amelyet a kisebbségi társadalom elitje a bécsi döntést követően

¹¹ A Dél-Szlovákia fogalomról bővebben lásd. Mannová, Elena. "Southern Slovakia as an Imagined Territory". In: *Frontiers, Religions and Identities in Europe*, edited by Steven G. Ellis and Rainard Eßer with Jean-François Berdah and Miloš Rezník, 185–204. Pisa: Plus – Pisa University Press, 2009.

Magyarországról kialakított. Simon Attila az ötödik fejezetben érzékletesen mutatja be azt a lelkiállapotot, amely a „felvidéki középosztály“ többségét jellemezte 1938 végén – 1939 elején. A húsz évet Csehszlovákiában töltő, állami-közigazgatási állásokra nem számítható közösség tagjai ugyanis bíztak abban, hogy a változás megnyitja majd előttük az érvényesülés útját, s egyfajta elégtételt, kárpótlást kapnak a magyar államtól az elmúlt két évtizednyi mellőzéséért cserébe. A szerző egyértelmű kudarcként ítéli meg az igazolóbizottságok működését, mivel azok a „vádoltak padjára helyezték a teljes felvidéki tisztviselő kart“ (p.95.), s melyeket aztán a második bécsi döntést követően sem alkalmazták. Kiemeli azonban, hogy jövőbeni kutatásoknak finomítania kell majd azon a vélekedésen, miszerint a kisebbségi magyarok helyett az anyaországiak, vagyis a visszacsatolt területre érkező állami állásba került magyarok – a korabeli nyelvhasználat szerint: anyások – foglalták volna el az összes közigazgatási állást a visszacsatolt területen.

Ezt a részt sokban megalapozza a hatodik fejezet, amely az eltérően szocializálódott kisebbségi társadalom integrálásának egyik jellegzetes eszmétörténeti aspektusával, a „felvidéki szellemről“ szóló korabeli diskurzusokkal foglalkozik. Simon Attila Horthy „neobarokk Magyarországját“ és a „felvidéki szociális gondolatot“ állítja szembe egymással. A felvidéki mentalitás azonban jóval inkább csak a kisebbségi magyarok idealizált önképe volt, mintsem valamiféle erdélyihez hasonlítható regionális identitás. Miközben a csehszlovákiai magyar kisebbség 1918 előtt nem rendelkezett saját regionális hagyományokkal és/vagy ennek megfelelő regionális tudattal, hiszen Csehszlovákia Pozsonytól Kárpátalja keleti részéig terjedő déli, magyarok lakta sávja korábban integrált részét képezte a történelmi Magyarországnak, addig Erdély mint önálló régió nemcsak földrajzilag különült el hangsúlyosabban, hanem több évszázados közjogi hagyományokra volt visszavezethető. Ezért sem véletlen, hogy 1938 után a „felvidéki szellemiség“ gyorsan a politika által kihasznált fogalomként vált, hiszen azt minden politikai erő – a szociáldemokratáktól a nyilasokig – a saját tartalmával töltötte meg. Ezért a történész arra a következtetésre jut, hogy maga a két társadalom ilyen leegyszerűsítő elkülönítése túl sok általánosságot hordoz magában. A „magyar idők“ történetének leszűkítése erre a problémára pedig félrevezető, hiszen nagyrészt a kisebbségi társadalom egyéni és közösségi sérelmeit rejtje magában. A kisebbségi elit 1938 után gyorsan integrálódott az „anyaországi“ rendszerbe. Mindez két kihagyhatatlan, a visszacsatolt terület szlovák és zsidó lakosságának helyzetét taglaló fejezettel egészül ki. A szlovákok egyfajta nemzeti tragédiaként fogták fel az első bécsi döntés megvalósulását. Simon Attila egyértelműen leszámol a „jámbor tót“ sztereotípusos képével és azzal a sokszor ma is közkeletű vélekedéssel, miszerint a szlovákok politikai aktivitása és öntudatra ébredése ebben az időszakban még sokkal alacsonyabb volt, mint a magyaroké. 1938-ban egyértelműen egy öntudatában megerősödött, a két világháború közötti csehszlovák demokráciát megtapasztalt, általános és titkos szavazójoggal élő, valamint korábban a fejlett szociális rendszer előnyeit élvező szlovák lakosság találkozott a Horthy-féle Magyarországgal. Ezért a szlovákkérdést magyar kormány szinten nem az erőszakos magyarosítás, hanem jóval inkább az államhoz lojális kisebbség kinevelése jellemezte, bár ez nehéz volt megértetni a korabeli magyar közvéleménnyel. A zsidóság esetében pedig fontos megállapítás, hogy egyáltalán nem beszélhetünk valamiféle speciális felvidéki Holokausztról, ezen a területen is hasonlóképpen zajlott le a mintegy harmincezer zsidó bevagonírozása és elhurcolása, mint a korabeli Magyarország többi részén. A Mózes-hítű magyarok címet viselő fejezet a zsidóság jogfosztásának és üldöztetésének folyamatát mutatja be alapos részletességgel.

Hiánypótló jelleggel bír a Kassának szentelt fejezet. A város 1938 és 1945 közötti történetével ugyanis lényegében nem foglalkozott eddig sem a magyar, sem a szlovák történetírás.¹²

¹² A téma historiográfiai feldolgozottságát lásd. Verešová, Tímea. "Košice v období rokov 1938–1945 – stav výskumu dejín mesta". In: *Košice a dejiny – dejiny Košíc*, edited by Štefa Šutaj. 147–152. Košice: UPJŠ, 2011.

Kassát a középkortól az 1940-es évek második feléig etnikai, nyelvi és vallási sokszínűség jellemezte. S ahogy a szerző találóan jegyzi meg, a város a területért folytatott magyar–szlovák versengés szimbólumává vált. Az első bécsi döntést követően Kassa látszólag egyik napról a másikra vált újra magyar többségű várossá, miközben a csehszlovák éraban a magyarok aránya 20% alá csökkent a hivatalos népszámlálási eredmények szerint. A szerző ezért kevéssé hagyatkozik a statisztikai adatok megbízhatóságára, ahogy azokhoz más szerzők, így például Kovács Éva is, kritikusan viszonyultak.¹³ Kovács a két világháború közötti kassai zsidóság nemzeti identitását vizsgáló munkájában meggyőzően érvelt amellett, hogy a csehszlovákiai választási eredmények elemzése révén kritika alá lehet vonni a csehszlovák népszámlálások eredményét. Kutatásaiból kiderült például, hogy a kassaiak magasan a magukat magyar nemzetiségűnek vallók aránya felett szavaztak magyar pártokra. Kassa és a térség többi városát még a 20. század elején is többnyelvű, gyakran változó identitású városi polgárság lakta, amely az egymást váltó államhatalmak politikájának nyomására változtatta nemzeti identitását: ennek a városnak az esetében világos, hogy ugyanazok vallották magukat hol magyarnak, hol pedig szlováknak. Ezt a véleményt a Simon Attila is osztja, s a jelenséget Kovács nyomán maga is igyekszik a lakosság politikai magatartására vagy kulturális fogyasztására – például olvasói szokásaira – vonatkozó adatokkal szemléltetni. A fejezet egyébként részletesen bemutatja a csehszlovák Košice (a magyar Kassa szlovák neve) két világháború közötti modernizációját és hivatalnokvárossá válását is.

A forrás- és szakirodalmi jegyzékben érdemes néhány pontatlanságra is felhívni a figyelmet, amely azonban egy cseppet sem von le a munka jelentőségéből. A Sziklay Ferenc Országos Széchényi Könyvtárban őrzött hagyatékából idézett könyvtári statisztika nem 1937-ben, hanem 1932-ben készült (p.155). Nem Dvorcsák Győző, hanem Szobota Miklós volt A Mi Gazdapártunk, a keleti szlovák párt vezetője (p.149.) és az 1930-as csehszlovák népszámlálás szerint a Szlovákia területén élő izraelitáknak 7,1%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek,¹⁴ nem pedig 16%, ahogy a könyvben szerepel (p.194.). A szerző ezenkívül több érdekes idézetet nem látott el hivatkozásokkal (p.87., p.105.), miközben a kötetben a legfontosabb levéltári források és a téma többi kutatójának munkája magától értetődően jelezve van. Ezért nem világos, hogy mi alapján szelektált, noha igaz, hogy a lábjegyzetek megfelelő arányát egy népszerűsítő kiadványban mindig nehéz eltalálni. A szakirodalmi jegyzékből pedig hiányoznak Leslie M. Waters munkái.

A „magyar idők” korszaka 1945 után a szlovákiai magyarok kollektív bűnösségének egyik legfőbb hivatkozási alapja lett, melyet a deportálások, a reszlovakizáció és a szlovák–magyar lakosságcsere követett. Mindez a mai szlovákiai magyarság közösségi tudatának egyik traumatizált elemét jelenti, amely közvetetten a magyarországi politika és a kisebbség viszonyrendszerére is kihat. Az 1938 és 1945 közötti időszak egyúttal sérelmek sorozatát okozta a szlovákoknak, így a szlovák–magyar kapcsolatokat is megterhelte.

Simon Attilának egyforma mértékben kellett figyelembe vennie a Horthy-féle Magyarország kül- és belpolitikáját, valamint a két világháború közötti csehszlovák demokrácia működőképességét, benne a kisebbségi társadalomtörténetet, hiszen a „felvidéki magyar idők” története főként ennek a két rendszernek, ennek a két egymástól eltérő világnak a találkozásában, újra-összeillesztésében érhető tetten. Könyvével tudományos szempontból hiánypótló és inspiráló, a népszerűsítő műfaj követelményeknek megfelelően pedig olvasmányos feldolgozását nyújtja a téma iránt érdeklődőknek.

¹³ Kovács Éva. *Felemás asszimiláció: a kassai zsidóság a két világháború között, 1918–1938*. Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004.

¹⁴ Československá statistika. Svazek 98, Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. I. díl. Praha: Statní úřad statistický, 1934. 106.

Gayer Veronika